

NASRIY ASARLARDA RITORIK SO'ROQ GAP

Iqboloy Fatxiddinova Faroxiddin qizi

Andijon davlat universiteti Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) ta'lim yo'nalishi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ritorik so'roq gap tushunchasi izohlangan, uning badiiy asarlarda bajaruvchi vazifasi misollar keltirish orqali tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: ritorik so'roq gap, sof so'roq gap, badiiy asar, yashirin ma'no.

Annotation: This article explains the concept of rhetorical interrogative speech, its role in fiction is analyzed by giving examples.

Keywords: rhetorical interrogative pronoun, pure interrogative pronoun, work of art, hidden meaning.

Ritorik so'roq gaplar yashirin tasdiq, yashirin inkor, taajjub, tashvish, g'amxo'rlik, g'azab, gumon, kuchli hayajon kabi ma'nolarni o'zida mujassam etadi. Uning bu xususiyatidan badiiy adabiyotda yozuvchi va shoirlar mahorat bilan foydalanadilar. Bu orqali ular badiiy asarning (xoh u nazmiy, xoh nasriy asar bo'lsin) estetik qiymatini oshirish, badiiy ta'sirchanligini oshirish kabi vazifalarni bajarishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yadilar. O'zbek badiiy matnida ritorik so'roq gaplar qo'llanmagan birorta namunani topish amri mahol. Bu, ayniqsa, she'riy matnlarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Ammo nasriy matnlar ham bundan mustasno emas. Hikoya, qissa, roman kabi nasriy asar turlarida ritorik so'roq gapning turli ma'nolari qo'llanilib, asar qahramonining holati, xarakteri kabilarni yanada aniq ifodalash uchun foydalaniladi.³⁴

Quyida o'zbek nasrida o'z o'rniga ega adiblarning asarlaridagi ritorik so'roq gaplardan ba'zilarini tahlilga tortamiz.

- Ha, ho'kizni uylariga eltib berilsinmi?! Axir, borilsin, arz qilinsin-da!

Fuqaroning arzga borishi arbobning izzati bo'ladi!

Bu misol Abdulla Qahhorning mashhur "O'g'ri" hikoyasidan olingan bo'lib, unda ho'kizini yo'qotgan Qobil boboning uni so'rab ellikboshiga borgani va ular o'rtasidagi dialogdan parchadir. Berilgan parchadagi birinchi gap ritorik so'roq gapga misol bo'la oladi. Bu yerda ellikboshi Qobil boboga yo'qolgan ho'kizni amaldorlar o'zlari topib uyingga olib borishi kerakmi degan savolni bermoqda.³⁵

Ma'lumki, ritorik so'roq gaplar javob talab qilmaydi, ularning javobi ichida bo'ladi. Yuqoridagi gapda ham ho'kizing hech qachon uyingga eltib berilmaydi,

³⁴ Abdurahmonov G'. Adabiy asar tilini o'rganish haqida. O'zbek tilini o'qitish metodikasi masalalari, - Toshkent:, Fan, 1966. 4 – 11 – betlar.

³⁵ Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi (sintaksis). –Toshkent: O'qituvchi, 1996.

buning uchun o'zing harakat qilishing darkor degan mazmun mujassam. Ritorik so'roq gapning bu mazmunini undan keyin kelgan gaplar yanada aniqlashtiradi. Badiiy matnlarda, umuman, nutqning barcha ko'rinishida ritorik so'roq gaplardan oldin yoki keyin uning mazmun-mohiyatini aniqlashtiruvchi gaplar mavjud bo'ladi. Bu qoida badiiy matnlarda ham amal qiladi.³⁶

Turobjonning boshi g'ovlab, ko'zi tindi.

— O'tgan bozor kuni yegan anoringni o'ynashing olib kelganmidi?!

— O'ynashim olib kelgan edi!

Turobjon bilolmay qoldi: xotinining yelkasiga tepib, so'ngra o'rnidan turdimi, yo turib keyin tepdimi; o'zini obrezning oldida ko'rdi.

Bu kontekstda "O'tgan bozor kuni egan anoringni o'ynashing olib kelganmidi?!" gapi ritorik so'roq gap hisoblanadi. Bu gap orqali bozor kuni yegan anoringni men olib kelgandim degan mazmunni uqish mumkin. Ma'lumki, Qahhorning "Anor" hikoyasida qo'li kalta, oilasini zo'rg'a tebratadigan Turobjon va uning ayoli anor mevasiga boshqorong'i bo'lish voqeasi tasvirlangan. Homilador ayol bu mevani har kuni yegisi keladi, lekin u qimmatligi sababli buning iloji yo'q. Ikki-uch kun yoki bir hafta oldin olib kelingan va tanovul qilingan anor u uchun hech narsa bo'lmaydi.³⁷ Mana shu jarayonning natijasi sifatida yuqoridagi dialog vujudga kelgan va Turobjon o'tgan bozor kuni anor olib kelganligini aynan ritorik so'roq gap orqali bildirgan. Bunday gaplarni og'zaki nutqimizda ham juda ko'p uchratamiz. Bunday vaziyatlarda gap egasi o'zi qilgan ishni aytish, eslatish, pisanda qilish ma'nosida oddiy so'roq yoki darak gaplardan emas, aynan ritorik so'roq gaplardan foydalanadi. Bu orqali esa tinglovchiga ta'sir qilish maqadi amalga oshadi.

Bu sukunatni yetmish yoshlardagi bir chol buzdi. U, mulla Norqo'ziga qo'lini paxsa qilib dedi:

— Sadqai odam keting-e, ayb emasmi?! Xotin qilish qo'lingizdan kelmasa taloq qiling!

Qo'ying-e, ko'chib keting mahalladan, yo biz ko'chib ketamiz!..

Bu misol Abdulla Qahhorning "Mayiz yemagan xotin" hikoyasidan olingan bo'lib, uning syujeti ko'pchilika yaxshi tanish. Konteksdagi "...ayb emasmi?!" gapi ritorik so'roq gap bo'lib, bu ayb degan ma'noni bildirmoqda. Ya'ni sof so'roq gap emas. Bu gapda inkor orqali yashirin tasdiqqa ishora mavjud.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov G'. Adabiy asar tilini o'rganish haqida. O'zbek tilini o'qitish metodikasi masalalari, - Toshkent:, Fan, 1966. 4 – 11 – betlar.

2. Abdurahmonov G'. Qo'shma gap sintaksisi. -Toshkent:, 1964.

³⁶ Abdurahmonov X., Mahmudov N. So'z estetikasi. – Toshkent: Fan, 1981.

³⁷ Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent: Fan, 2007. - 156 b

3. Abdurahmonov Gʻ. Oʻzbek tili grammatikasi (sintaksis). –Toshkent: Oʻqituvchi, 1996.
4. Abdurahmonov X., Mahmudov N. Soʻz estetikasi. – Toshkent: Fan, 1981.
5. Yoʻldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent: Fan, 2007. - 156 b

